

14. Anonim bir Tevārih-i Āl-i Osman'ın Fransa nüshasının sözarlığındaki Eski Türkçe kelimeler üzerine

Yasemin BÜYÜK*

APA: Büyük, Y. (2023). Anonim bir Tevārih-i Āl-i Osman'ın Fransa nüshasının sözarlığındaki Eski Türkçe kelimeler üzerine. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö12), 171-176. DOI: 10.29000/rumelide.1331489.

Öz

Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan, insanlığın oluşmasını ve gelişmesini etkileyen kendine ait kuralları olan bir sistemdir. Dil yapısı itibariyle içinde bulunduğu dönem, toplum, inanç, gelenek ve görenek gibi özelliklerle şekillenen sürekli değişim gösteren bir yapıya sahiptir. Dil sayesinde kültür aktarımı sağlanır. Kültürün nesilden nesle aktarılması, yaşaması ve gelişmesi dil sayesinde mümkündür. Dil bir milletin kimliği ve milletlerin tarihinde meydana gelen bütün değerlerin anlatım aracıdır. Dilin bu yapısı uğradığı değişimlerle geçmişle bağ kuran bir köprü olma özelliği gösterir. Bazı kelimeler değişime uğrasa da bugün kullanılsa da dilin tarihi seyrini ve kültür aktarımını yansıttığı için önem arz etmektedir. Osmanlı Devleti hakkında iki asırlık dönemi ile ilgili yeterli kaynak bulunmamaktadır. Bu kayıp dönem ile ilgili bilgileri müellifi bilenen veya bilinmeyen Tevārih-i Āl-i Osmanlar sayesinde ulaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan farklı zaman dilimine kadarki sürecindeki tarihi olayların önemli bir kısmını Tevārih-i Āl-i Osman'lar oluşturmaktadır. Tevārih-i Āl-i Osman'ların başlangıcı Osmanlı'nın kuruluşu sayılırken bitiş yılları derleyenlere göre farklılık göstermektedir. Tamamen Osmanlıları konu alan ilk eserler olarak sayılmakla birlikte o dönem Türkçesinin dil özelliklerini yansıtmaktadır. II.Bayezid zamanında ilk Osmanlı tarihleri olarak bilinen Tevārih-i Āl-i Osman adı altında Osmanlı kuruluşundan başlayan anonim veya yazarı bilinen birçok eser yazılmıştır. Biz de çalışmamızda Türk Dilinin geliştirilmesi ve korunması amacıyla Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait olan Anonim Tevārih-i Āl-i Osman adlı eserin Fransa nüshasının söz varlığı içindeki Eski Türkçe kelimelerin tespitine çalışılmış ve bu anlamda Türkçenin söz varlığına katkıda bulunulması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Tevārih-i Āl-i Osman, Eski Anadolu Türkçesi, Eski Türkçe, kelimeler

On the Old Turkish words in the vocabulary of an anonymous copy of Tevarih-i Ali Osman in France

Abstract

Language is a system that has its own rules that enable understanding between people and affect the formation and development of humanity. In terms of its language structure, it has a constantly changing structure shaped by features such as the period, society, belief, tradition and custom. Culture transfer is ensured through language. The transfer, survival and development of culture from generation to generation is possible thanks to language. Language is a means of expressing the identity of a nation and all the values that have occurred in the history of nations. This structure of the language shows the feature of being a bridge that connects the past with the changes it has undergone. Even though some words have changed and are not used today, they are important

* YL Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı (Sakarya, Türkiye), tefenliyasemin@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9619-3406 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 21.06.2023-kabul tarihi: 20.07.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1331489]

because they reflect the historical course of the language and the transfer of culture. There are not enough resources about the Ottoman Empire for its two-century period. Information about this lost period is reached thanks to the *Tevārih-i Āl-i Osmans*, whose author is known or unknown. *Tevārih-i Āl-i Osmans* constitute an important part of the historical events from the establishment of the Ottoman Empire to a different time period. While the beginning of *Tevārih-i Āl-i Osman* is considered as the establishment of the Ottoman Empire, the end years differ according to the compilers. Although it is considered to be the first work that completely deals with the Ottomans, it reflects the language characteristics of the Turkish language of that period. During the reign of Beyazid II, many anonymous or well-known works were written under the name of *Tevārih-i Āl-i Osman*, known as the first Ottoman histories. In our study, we tried to determine the old Turkish words in the vocabulary of the French copy of the Anonymous *Tevārih-i Āl-i Osman*, which belongs to the Old Anatolian Turkish period, in order to develop and protect the Turkish Language, and in this sense, it is aimed to contribute to the vocabulary of Turkish.

Keywords: *Tevārih-i Āl-i Osman*, Old Anatolian Turkish, Old Turkish, Words

Giriş

Osmanlı Devleti hakkında iki asırlık dönemi ile ilgili yeterli kaynak bulunmamaktadır. Bu kayıp dönem ile ilgili bilgileri müellifi bilenen veya bilinmeyen *Tevārih-i Āl-i Osmanlar* sayesinde ulaşılmaktadır. Osmanlıda tarih yazıcılığı II. Murad Devrinde (1421-1451) başlangıç olarak kabul edilmiştir. II. Murad Devri'nden önce ve I. Murad Devri'nden itibaren Anadolu'da Arapça ve Farsça olarak yazılan eserler Anadolu'ya hâkim olan beyler adına Türkçeye tercüme edilmeye başlanmıştır. Bu konudaki ilk eser Yazıcızade Ali'nin *Tārih-i Āl-i Selçuki* adıyla Osmanlıca tercüme etmiş olduğu İbn-i Bibi'nin *El-Evāmirü'l-Alāiyyefi'l-Umuri'l-Alāiyye* adlı eseridir.

Osmanlı tarih yazıcılığı araştırmacıları en erken Ahmedî'nin *Dāsītān-ı Tevārih-i Mülük-i Āl-i Osmān*'ını ile olduğunu göstermektedir. İskender-nāme adlı eserinin sonuna eklediği ve 672 beyitten oluşan bu eser Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihinden Süleyman Çelebi dönemine kadarki olayları anlatmıştır.

Kâtip Çelebi'nin *Tārih-i Āl-i Osman* adında başlangıçtan kendi zamanına kadar Osmanlı tarihi yazmıştır.

Bütünüyle Osmanlı tarihini ele alan ilk eser, Aşıkpaşazāde'nin *Tevārih-i Al-i Osman*'ıdır. Nüvesi II.Murad devrinde teşekkül edip II.Bayezid devrinde yazılmağa başlanan ve *Tevārih-i Āl-i Osman* adını taşıyan eserler, muhteva açısından farklılıklar göstermekle birlikte esasta birbirine bağlıdır. Avrupa ve Türkiye kütüphanelerinde birçok nüshası bulunan bu eserlerin hepsi anonim bir mahiyet taşır; yani müellifleri meçhuldür. Bu Anonim *Tevārih-i Āl-i Osman*'ların hepsi Süleyman Şah'ın Anadolu'ya gelişle başlar. Ancak sona erdikleri yıl ve hâdiseler anlatışı başka başkadır. (Azamat,1992:13).

Tevārih-i Āl-i Osmanlar; yazarı bilenen tarih kitapları ve yazarı bilinmeyen tarih kitapları olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir. Yazarı bilinen tarih eserlerinin; Aşık Paşazade, Oruç Bey, Neşri, Kıvami, Mehmet b.Hacı Halil el Konevi, Bayatlı Mahmut oğlu Hasan, Behiştî, Ruhi Çelebi, Şükrullah, Karamanlı Nişancı Mehmet Paşa, Tursun Bey, Yusuf b.Abdullah en başta gelen yazarlarıdır. Bunların dışında kim tarafından yazıldığı belli olmayan gerek Türkiye'de gerekse Türkiye dışındaki kütüphane, müze, arşiv vb. bilgi ve dokümantasyon merkezlerinde eserler bulunmaktadır.

II.Murad döneminde başlayan Anonim *Tevārih-i Āl-i Osman* yazma geleneği daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Anonim *Tevārih-i Āl-i Osmanlar* üzerine ilk ciddi çalışma Friedrich Giese tarafından

yapılmıştır. Giese Anonim Tevârih-i Âl-i Osmanları manzum parçaları olanlar ve olmayanlar diye ikiye ayırmıştır.

Genellikle İbn-i Kermal yahut Kemal Paşa-zade diye anılan Şemsüd'din Ahmed b. Süleyman'ın II. Beyazıd'ın emriyle yazmış olduğu Tevârih-i Âl-i Osman'ının, Osmanlı Devletinin kuruluşu ve Osman Gazi devri olaylarını ihtivâ eden I.Deferinden, bugün için 3 nüsha bilinmektedir. Bunlardan 2'si İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Ef. Kitapları No.25 ve 30 da, üçüncüsü ise gene İstanbul Nur-ı Osmaniye Kütüphanesi No.3078 de kayıtlı bulunmaktadır.(Turan,1991:1).

Tevârih-i Âl-i Osman Muhtevası

Türkiye ve Avrupa Kütüphanelerinde muhteviyat bakımından çok fazla çeşitlilik gösterse de esasında birbirleriyle benzer ve ilişkilidir. Başlangıçları genel olarak Osmanlı'nın kuruşu olan Tevârih-i Âl-i Osman metinlerinde Osman Gazi devri olayları ele alınmaktadır. Anonim Tevârih-i Âl-i Osman'lar ise tamamlanış yıllarına göre üçe grupta incelenmektedir. İlk grup 1494'e kadar gelen ve II. Bayezıd devrinde derlenmiş olanlardır. İkinci grup ise 1555 yılına kadar gelmektedir. Üçüncü grup ise 17.yüzyıla sarkan yazmalardan oluşmaktadır. Bitiş yılları ve olayların sıralanışı derleyenlere göre farklılık göstermektedir. Genel olarak Tevârih-i Âl-i Osmanların içeriğinden bahsedecek olursak Cengiz Han'ın Belh şehrine gelmesi, Süleyman şahın Mahan şehrinde Anadolu'ya gelişi, İstanbul'un fethi, Abbasiler ve Emevi hakkında kısa bilgiler verip Arapların İstanbul'u kuşatma girişimlerinden ve Osmanlı padişahlarının ve şehzadelerinin başına neler geldiğini anlatmaktadır.

Dil ve Eski Türkçe Kelimeler Üzerine

Dil, toplumu oluşturan kişilerin düşünce ve duygularının o toplumda bulunan ortak öğelerle başkasına aktarılmasını sağlayan gelişmiş bir sistem ve düzendir. En sade ifadeyle dil, toplumun temel yapı taşı ve insanlar arasında iletişim kurmayı sağlayan doğal bir bildirim aracıdır. Dilin kendisine ait bir yapısı vardır ve bu yapı; döneme, topluma, inançlara, gelenek ve göreneklere göre şekil değiştirmektedir. Dil; iletişimi sağlamanın yanında insanların duygu, düşünce ve isteklerini ifade ederken kullandığı kelimeler, söyleyiş tarzı, tavrı ile kişinin karakter özelliği, dünya görüşü, inançları, yaşam felsefesi hakkında da bilgi vermektedir. İnsan kelimelerle yaşar, kendini ifade eder, gelişir ve ilerler. Kelime hazinemiz ne kadar gelişmişse buna mukabil düşünce ve hayal dünyamız da ona oranla ilerleme göstermektedir. İnsanın dilinde olmayan bir şeyi düşünmesi hatta rüyasında görmesi bile pek mümkün değildir. Yani dil, dünyayı anlamamızı, kavramamızı ve yorumlamamızı sağlar.

Muharrem Ergin : “Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş, içtimai bir müessesedir.”olarak tanımlamıştır. (Ergin1993:3). İnsan dili aynı zamanda bir sistemler bütünüdür. Bu sistem en küçük biçimiyle seslerden, seslerin belli bir düzen içinde bir araya gelmesiyle oluşan kelime ve eklerden, bunların belli kurullarla bir araya gelmesiyle oluşan cümlelerden oluşur. Canlı bir varlık olan dilde bazen kelime ve eklerde değişme olmazken bazen çeşitli ses olaylarına uğrayan kelimeler anlamlarını bozmadan kullanılmaktadır. Değişime uğrayan bu kelimeler, dilin tarihi seyrini ve kültür aktarımını yansıttığı için önem arz etmektedir. Eski Türkçe döneminde kullanılan bazı kelimeler kendinden sonraki dönemlerde de varlığını sürdürmektedir.

Tespit ettiğimiz varlığını sürdürmüş olan kelimelerimiz şunlardır:

altun: “altın” anlamındadır. Eski Türkçede ikinci hece ünlüsünün yuvarlak biçimde kullanıldığı görülmektedir. “altun” biçiminde kullanımının devamını görüyoruz.

altun üsküf geymek ol zamāndan kaldı sulḫān murād ḥān ol ağaca (24b/2).

andan: “mademki, sonra, bakalım” anlamındadır.

*yirinden t urub şabāḥ namāzın k ilub **andan** şūret deñüşürüb(8b/5)*

añla-: “anlamak, idrak etmek” anlamındadır.

***añlamışdur** ve okumuşdur çün ol zamānuñ kāmilleri bir yire cem ‘ olub(45a/2)*

anuy: “onun” anlamındadır. “ol” zamirinin durum ekiyle çekimlenmiş halidir.

*hemān ḥiṣār kıldı **anuy** daḥi üzerine ḥavāle oldılar bu cānibden(15b/10)*

ayıt-: “söylemek, anlatmak, nakletmek, konuşmak” anlamındadır.

*ēylediñ diyü k oşt anḫ ine dil uzatdılar k oşt anḫ in daḥ i cevāb virüb **ayıtdı**(61a/5)*

berü : “beri” anlamındadır.

*ve türkistan ve fars vilāyetinden **berü** kim çerkeşdür bi’l cümle(42a/7)*

börk :”başlık, külah” anlamındadır.

eyle olsun dēdi ‘alī başa ayıtdı kamu ‘askerüñ kızıl börk(17b/4)

buyruk: “buyruk, ferman” Eski Türkçede kullanılan buyruk, metinde kullanımını devam ettirmiştir.

*resülüz didi başa daḥ i **buyruk** bu diyelüm diyicek ol ayıtdı kendüñ(84b/5)*

irgür- : “ulaştırmak, iletmek “ anlamındadır.

*şol yire ‘ākl **irgürdiler** kim ḥakk te ‘ālā evvel bir iāife yaratmışdur ne (45a/3).*

kaçan: “ne vakit, ne zaman” anlamındadır.

***Kaçan** kim firāta girdiler oñi yār ēmiş süleymān šāḥ atıyla firāt (6b/3).*

oğlan: “çocuklar” anlamındadır.

*İşine kimesne karışmaz ve māni ‘ olmaz adem **oğlanı** her ne kadar tedbjir iderse(46b/3).*

ol: hem işaret zamiri hem de işaret sıfatı olarak kullanılmıştır.

*ma ‘mūr olmazdır eger **ol** ḥiṣāruñ bināsı **ol** mübārek sâ ‘atde(46b/5).*

dağ: Eski Türkçedeki tağ şeklindeki kullanımınıdır.

***dağı** ulu iopları ceküb ḥiṣār üzerine giderken kâfirlerüñ(81a/9).*

ēşit- : “işıtmek, duymak” anlamındadır.

*ēdi **ēşitdi** kim ruḫ iyyā varub rüm vilāyetinde bir t ulum bağlamış(50b/7)*

il: “ülke, devlet, halk” anlamındadır.

Yah yabaşa anaḫ oḫya begler begi oldı ve sinan başa rüm ili ‘ asker(85a/9)

k il- : “yapmak, kılmak, etmek” anlamındadır.

*Eşj r ve ḥesāret **k ilindi** andan devletlü ve sa ‘ ādetlü sulḫ ān (84b/3)*

k on- : “konmak, yerleşmek” anlamındadır.

*k arşu çık ub gönderüb sarāya **k ondurdi** k onak layub ‘ izzet ü ikrām (45b/3)*

tañrı: “yaratıcı” anlamındadır.

*rüstem aydı işbu eşirler kim ğāziler ğazādan getürdiler **tañrı**(22a/9).*

taşra: “dışarı, dış” anlamındadır.

Aldılar bunlar içeriñden ‘oşmān taşradan kâfir oduna alub islām(13b/6)

toğrı : “doğru” anlamındadır.

Asker idindi lalası şahinle gelibohudan gecüb toğrı badnos şal'ası(20b/11)

toşsan: “doksan” anlamındadır.

sulân bâyezîd gelince sekiz yüz toşsan yıl geçmişdi sulân(55a/7)

toşuz: “dokuz” anlamındadır.

zamânında şevket bulsun 'oşmân ğâzînüñ on toşuz yıl beglik edüb(16b/1).

yaraş: “donanım, zırh, silah” anlamındadır.

edi ol şandukda olan yaraşlar giyub atlara süvâr olub hazır(13b71)

yigirmi : “yirmi” anlamındadır.

Her esirden yigirmi beş akçe alub bu âdet şara rüstemden ihdâş (22b/3).

yir: “yer” anlamındadır.

Ol yirde deñiz kenârında bir havâsı hûb yir buldılar ki adına aydıncık (22a/7)

yol: “yol” anlamındadır.

Girdi yıldırım hân elçi gönderdi barışdı korum yolundan aşağasın(29b/6)

Sonuç

Osmanlı Tarih Yazıcılığı Geleneği içerisinde önemli bir yere sahip olan Tevârih-i Âl-i Osmanlar sayesinde yazıldıkları dönem hakkında bilgi edinilebilmektedir. Tevârih-i Âl-i Osmanlar dönemin siyasi ve sosyal yapısı hakkında bilgi vermesi açısından büyük ehemmiyet taşımaktadır ve Tevârih-i Âl-i Osmanların birçoğunda halk dili kullanılmıştır. Kendilerinden önceki dönemlerde kullanılan kelimeler bazen olduğu gibi bazen değişikliklerle kullanılmıştır.

Canlı bir varlık olan dilde bazen kelime ve eklerde değişme olmazken bazen çeşitli ses olaylarına uğrayan kelimeler anlamlarını bozmadan kullanılmaktadır. Değişime uğrayan bu kelimeler dilin tarihi seyrini ve kültür aktarımını yansıttığı için önem arz etmektedir. Eski Türkçe döneminde kullanılan bazı kelimeler kendinden sonraki dönemlerde de varlığını sürdürmektedir.

Çalışmamızın bu alanda yapılmış diğer çalışmalara yeni bilgiler sağlayacağı, Türk Dilinin geliştirilmesi ve korunması amacıyla Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait olan eserde 26 tane Eski Türkçe kelime tespiti yapılmış ve bu anlamda Türkçenin söz varlığına katkıda bulunulması amaçlanmıştır. Metinde geçen kelimeler, Eski Oğuz Türkçesi içinde Türkçenin tarihi söz varlığını devam ettirmesi açısından önemlidir.

Kaynakça

- Azamat,N. (1992). Anonim Tevârih-i Âl-i Osman.Marmara Üniversitesi Yayınları.İstanbul. s.13.
Çan,Ş. (2006). XVI.Yüzyıla Ait Anonim Bir Tevârih-i Âl-i Osman. Dumlupınar Üniveritesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.(Yüksel Lisans Tezi) Kütahya.
Derleme Sözlüğü. (1993). CI-XII. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları
Ergin,M. (1993) Türk Dil Bilgisi,Bogaziçi Yayınları.İstanbul.s.3.
Tarama Sözlüğü. (1995,1996). C I-VIII. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları
Türkçe Sözlük. (2019). 11.Baskı. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları

Uluocak, M. Baştürk, Ş. (2010) *Anonim Bir Tevārih-i Al-i Osman Nüshasının Sözcük Yapıları ve Arkaik Kelimeler*. U.Ü.Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi. Bursa.

Turan, Şerafettin. (1991) *İbn-i Kemal Bir Tevārih-i Al-i Osman I. Defter*. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara.s.1.